1847 рік

До А. Лизогуба1

Крепость Орская

22 Октяб. 1847.

Добродію і друже!

На другий день, як од вас поїхав, мене арестували в Києві, на десятий посадили в каземат в Петербу[рзі], а через три місяці я опинився в Орской крепости2 в солдатській сірій шинелі, чи не диво, скажете! Отже воно так. І я тепер точнісінький, як той москаль, що змалював Кузьма Трохимович3 панові, що дуже кохався в огородах. От вам і кобзар! Позабирав грошики та й шморгнув за Урал до киргиза гуляти. Гуляю! Бодай нікому не довелося так гуляти. А що маємо робить? Треба хилиться, куди нагинає доля. Ще слава богу, що мені якось удалося закрепить серце так... що муштруюся собі та й годі. Шкода, що я не покинув тоді у вас рисунок київського саду, бо він і всі, що були при мені, пропали у І.І. Фундуклея4, а тепер мені строжайше запрещено рисувать і писать (окром писем), нудьга та й годі, читать хоч би на сміх одна буква і тії нема. Брожу понад Уралом та... ні, не плачу, а щось ще поганше діється зо мною. Одішліть, будьте ласкаві, моє письмо і адрес мій княжні В[арварі] Миколаєвні5, а адрес ось який: в город Оренбург, в пограничную комиссию. Его благородию Федору Матвеевичу Лазаревскому6 з передачею, а цей добрий земляк уже знатиме, де мене найти. Бувайте здорові, низенько кланяюсь Іллі Івановичу7 й всьому дому вашому. Не забувайте безталанного Т. Шевченка. Поклоніться, як побачите, од мене Кейкуатовим8.

До А. Лизогуба

К[репость] Орская

1847. Декабря 11.

Великим веселієм звеселили ви мене своїм добрим, християнським листом у цій бусурманській пустині. Спасибі вам, друже мій добрий, я з самої весни не чув рідного щирого слова. Я писав туди декому. А вам першим бог велів розважить мою тяжку тугу в пустині щирими словами, спасибі вам. Не знаю, чи дійшов мій лист до ваших рук (бо я послав у Седнев 24 октяб[ря], не знаючи, що вас бог заніс аж у Одесу). Жаль і дуже мені вашої маленької9, згадаю, то так неначе бачу, як воно манюсіньке танцює, а Ілля Іванович грає і приспівує... не скорбіть, може воно добре зробило, що перейшло на той світ, не мучене страстьми земними. Були ви у Яготині літом, що там діється? Де тепер живуть яготинські анахоретки?10 Я писав через вас до В. Н., не знаю чи дійшло. Що вона, сердешна, поробляє? Скажіть їй, як побачите, або напишіть, нехай до мене напише хоч одну стрічечку, її прекрасна, добра душа мене частенько навідує в неволі. Бодай і ворогові моєму лютому не довелося так каратись, як я тепер караюсь. І до всього того треба було ще й занедужать, восени мучив мене ревматизм — а тепер цинга, у мене її зроду не було, а тепер така напала, що аж страшно. Холера, благодарить бога, минула нашу пустиню — а ходила близько. Сажин11 мені нічого не пише, не знаю, де він дів мою портфель з рисунками дрібними, там цілий жмут їх було. Як побачите його, то спитайте, та й возьміть до себе, а ящик з олійними фарбами нехай собі оставляє. Ви питаєте, чи покину я малювання. Рад я його покинуть, так не можна, я страшно мучуся, бо мені запрещено писать и рисовать, а ночі, ночі! Господи, які страшні та довгі!.. та ще й у казармах. Добрий мій друже! голубе сизий! Пришліть ящичок ваш, де є вся справа, альбом чистий і хоч один пензель Шаріона12. Хоч інколи подивлюся, то все-таки легше стане. Просив я В. Н., щоб мені книжечок деяких прислала, а тепер і вас прошу, бо опріче біблії нема й однії літери. Якщо найдете в Одесі Шекспіра, перевод Кетчера13 або "Одиссею"14, перевод Жуковського15, то пришліть ради розп'ятого за нас, бо, єй-богу, з нудьги одурію. Послав би вам грошей на все сіє, так дасьбі. До шеляга

пропали. А може, бог пошле, то я вам коли-небудь оддячу. Як будете посилать, то шліть на моє ім'я. Та бога ради напишіть що-не-будь про В. Н. і про Глафіру Івановну16, та поклоніться од мене Іллі Івановичу, Надежді Дмитрієвні17 і всьому дому вашому. Бувайте здорові, не забувайте щирого свого і безталанного Т. Шевченка.

Адрес: в Оренбургскую губернию в крепость Орскую.

1848 рік

До А. Лизогуба

К[репость]Орская,

1848 Февраля 1-го.

Всяк друг речет:18 содружихся ему и аз: но есть именем точию друг. — Отак тепер і зо мною сталось, було, на собаку кинь, то влучиш друга, а як прийшлось до скруту, то святий їх знає, де вони поділись! Чи не вимерли, крий боже? Ні, здравствують, та тільки одцурались безталанного свого друга. Бог їм звидить. Якби вони знали, що єдине слово ласкаве тепер для мене паче всякої радості — так що ж, недогадливі.

З превеликою радостію і дякою прийняв я лист ваш уже другий, написаний 31 декабря.

Бог вам заплатить за вашу щирость і за вашу ласку. Лихо діється зо мною, та не одно, а всі лиха упали на мою голову. Одно те, що нудьга і безнадія давить серце, а друге — нездужаю з того дня, як привезли мене в цей край, ревматизм, цингу перетерпів, слава богу, а тепер зуби і очі так болять, що не знаю, де дітись. І чи не чудно, скажете, як принесли ваш лист, мені полегшало так, що на третій день мені вже можна було написать оцей лист до вас. Вибачайте тільки, що

коротенький, одно те, що боюся очі натрудить, а друге, сказавши правду, таки й паперу недостача. І купить нема де, звичайне, як у степу. Як будете посилать вашу обіцянку, то пришліть, будьте ласкаві, і паперу поштового і брістольського, коли найдете в Одесі. Вибачте, бога ради, що я так вередую, за гроші спасибі вам, єдиний мій друже, у мене ще осталося трохи, а як матиму малярську справу, то, може, зароблю, а якщо пошлють весною в степ на Раїм19, бо є така чутка, то тоді вже проситиму, то, може, бог дасть, що тут остануся. Ще чи не найдете в Одесі сочиненій Лєрмонтова і Кольцова20, пришліть, поезії святої ради, А як будете писать, то пишіть на моє ім'я просто в К[ріпость] 0[рську], бо я другий лист ваш прийняв уже з третіх рук. Хоч воно й з добрих рук, та все-таки з третіх. Прочитав я вдруге вже о скорбі вашій, о вашій Лізі, що маємо робить, коли того бог хоче. Давид добре сказав:21 хто возглаголет сили господні; слышаны сотворит вся хвалы его. Звичайне, не можна і без того, щоб інколи і сльозам не дать волі. Бо хто не журиться, не плаче, то той ніколи й не радіє. Цур йому, такому. Будемо плакать і радіти, і за все— те хвалить милосердого бога.

1 февраля. На самому цьому слові одчинилися двері і поштальйон подав мені третій лист ваш, написаний 7 января. Не знаю, чи зрадів би я так батькові або матері, як вашому щирому слову. Да воздасть вам господь і дому вашому, що посітили єсте невольника і тяжку його тугу розважили. Як будете писать до В. Н., то од мене їй низенько поклонитеся. Та накажіть, щоб хоч одно слово написала. Тільки не в Оренбург, а просто в К[ріпость] 0[рську]. Коли маєте "Свячену воду"22, то спишіть та пришліть мені, бота, що ви мені передали, утрачена. А Татьяні Івановні23 як будете писать, то їй і Федорові Іваненкові24 од мене гарненько поклонитеся, нікому в світі я тепер так не завидую, як малярам. І Глафірі Івановні, а може вже вона покинула, крий боже, малювать! Бога для пришліть малярську справу і паперу. —Що у вас робиться у Седневі? Що поробляє І. І.? Поклоніться йому од мене. За N. D., і вас, і весь дом ваш молюся господові милосердому і благаю його, щоб ви не забували

Т. Шевченка.

До А. Лизогуба

7 марта 1848

К[репость] 0[рская].

Не знаю, чи зраділа б так мала ненагодована дитина, побачивши матір свою, як я вчора, прийнявши подарунок твій, щирий мій, єдиний друже. Так зрадів, що ще й досі не схаменуся, цілісіньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав по тричі, цілуючи всяку фарбочку, і як її не цілувать, не ба чивши рік цілий. Боже мій! Боже мій! Який тяжкий та довгий. рік! Та дарма. Бог поміг, минув-таки. Я, взявши в руки скриньку, подивився і неначе перелетів у малярию, в Седнев, и згадаєте, як ви мені її вторік показували недороблену? ще радились зо мною, як би її химерніше улагодить, — чи сподівався я, що через рік та сама скринька звеселить мене, неначе мати дитину, при лихій моїй годині. Благий і дивний еси господи! Сьогодні неділя — на муштру не поведуть, цілісінький день буду переглядать твій подарунок, щирий мій, єдиний друже. Переглядать і молитись, щоб бог послав на довгі дні тобі такую радість, як послав він мені через тебе. Перелічив, передививсь все, все до крихотки ціле, і Шекспір, і папери, і фарби, і цизорик, і карандаші, і пензельки, — все цілісіньке. Не утрачайся на альбом, друже мій! буде з мене і цього добра поки шо. Недавно з Яготина прийшов лист до мене... спасибі їй. добрій В. Н., що не забуває мене, хоче мені, як сама достане, прислать книжок. Як пришле, то тоді я і тяжкого походу і Аральського моря, і безлюдного степу киргизького не злякаюсь.

Одна тільки туга гризе моє серце, як заженуть у степ, то не доведеться ні од кого листа прийнять, ні самому послать. Бо туди пошта не доходить. От моє горенько. А може, доведеться рік або й другий простерегти нікчемне оте море.

Не будемо журиться, а будемо молиться. Ще те лихо далеко, а всяке лихо здалеку страшніше, як то кажуть розумні люди. Цей і апріль місяць

я ще буду в 0[рській] К[ріпості], то напишіть до мене хоч стрічечку, бо тільки бог святий знає, як я радію, коли дійде до мене хоч одно ваше слово з моєї бідної країни!

Я тепер (поздоров боже вас) хоч і багатий на папір, а все-таки на клаптику пишу, бо, сказано, пустиня, де я возьму як потрачу? Та таки і уділить декому треба хоч по аркушику.

Вибачте, голубе сизий, що так нашвидку пишу до вас, бо одне те, що сьогодні пошта, а друге те, що коло десятої години треба виступить у караул.

Молюся богу, щоб послав здоров'я Н. Д. і радість всьому дому вашому, спасибі вам, бувайте здорові та напишіть хоч стрічечку до мене, до удячного вам Т. Шевченка.

До А. Лизогуба

9 мая 1848.

К[репость] Орская.

Воістинно воскрес!

Спасибі тобі, щирий мій друже, і за папір, і за лист твій, ще кращий паперу. Папір мені тепер дуже став у пригоді! а лист ще дужче! і тим самим, що мені тепер треба було молитви і дружнього слова. А воно якраз і трапилось, я тепер веселий іду на оте некчемне море Аральське. Не знаю, чи вернуся тільки!.. А йду, єй-богу, веселий.

Спасибі тобі ще раз за писанку, дійшла вона до мене цілісінька, і в той самий день прийшло мені розрішеніє малювать, а на другий день приказаніє у поход виступать. Беру з собою усю твою малярську справу, не знаю тільки, чи доведеться малювать?

Вибач мені, єй-богу, ніколи і сухар той з'їсти, а не те, щоб лист написать до ладу. До В. Н. напишу вже хіба з Раїму. Як будеш писать до неї, подякуй за книжку Гоголя.

Адрес мій: в К[репость] Орскую

Его Высокоблагородию Михайлу Семеновичу Александрийскому25 з передачею мені.

А цей чолов'яга буде посилать до мене через коменданта. Не забувай мене, єдиний мій! Коли не побачимося на сім світі, то вже певне зострінемося на тім. До свиданія!

Щирий твій Т. Шевченко.

1849 рік

До А. Лизогуба

Оренбург,

Ноября 8, 1849.

Друже мій єдиний! Позавчора вернувся я із того степу киргизького та моря Аральського до Оренбурга, та й заходився оце писать до тебе. Пишу, а ще і сам добре не знаю, чи живий ти на світі чи здоровий. Бо вже оце трохи чи не півтора року, як ми не переписались з тобою ані одним словом, а за таке врем'я багато води у море утекло. Може, і у вас кого не стало, бо холера, кажуть, здорово-таки косила. Коли живий ти та здоровий, то напиши до мене, друже мій, не гаючись, то я тоді вже і одпишу до тебе, геть усе порозказую, як мене носило по тому морі, як я у степу отім безкраїм пропадав. Геть усе розкажу, нічого не потаю. А тепер поки що поклонись од мене всьому дому вашому і добрій В. Н.,

скажи їй, що я живий, здоровий, і коли не дуже щасливий, то принамені веселий. Оставайся здоров, не забувай на безталанні Т Шевченка.

Адрес: в г. Оренбург. Его благородию

Карлу Ивановичу Герну26

в генеральный штаб

с передачею.

До А. Лизогуба

14 марта 1850

г. Оренбург.

Друже мій єдиний!

Я не знаю, що б зі мною сталося, якби не ви? В великій пригоді стали мені оці 50 карб. Розпитайте Іллю Івановича, я йому пишу. Що значать гроші при убожестві? Якби не ви, то мене б давно з нудьги не стало! Ато все-таки хоч украдучи та трошки помалюю, а воно [кілька слів закреслено] й полегша!

Не знаю, чи доведеться мені хоч що-небудь намалювать на Каспійському морі? Бо мене весною туди поженуть. Якщо доведеться, то пошлю до вас, тільки вже ціни не поставлю, а продасте так, як вам бог поможе.

От яка моя доля погана! Я, вставши раненько, заходився писать до вас лист оцей — тільки що заходився, а тут чорт несе єфрейтора (звичайно, найнятого, щоб давав знать, бо я живу тепер не в казармах).

Пожалуйте к фельдфебелю! Треба було лист покинуть, а сьогодні пошта одходить!

То сяк, то так ублагавши фельдфебеля, вернувся я до хати і заходжуюся знову, а часи беруться вже коло першого, то вибачте, коли не все розкажу, що хотілося б розказать, або що-небудь помилюся.

Подякуйте і ви за мене Іллю Івановича за його благородную щедроту! А мені, бога для, вибачте!

А якщо трапиться мені ще що-небудь прислать до вас, то підписуйте ви самі мою фамілію, ціноброю, бо мені не можна.

Усе, що ви з ласки своєї послали, я получив. І Фому Кемпійського получив. Спасибі тому доброму Михайлові27, що він таки мене не забуває. Якщо ви знаєте його адрес, то пошліть йому оцей листочок, а як ні, то одішліть В. Н., вона певно знає.

Спасибі вам за всі ваші блага! Не забувайте безталанного Т. Ш.

До 1-го маія адрес мій той [одно слово закреслено] самий, а там, здається, треба буде знову мовчать.

До А. Лизогуба

Новопетровское укрепление.

1852. Июля 16.

Единый друже мой! Не прогневались ли вы за что на меня? Думаю, думаю, вспоминаю и в догадках теряюся, не обретаю за собою вины ни единыя. Впрочем, едва ли кто себя обвинит! Простите великодушно, аще что содеях пред вами по простоте моей, и напишите хоть единую

строку, чтобы я мог ведать, что вас еще здрава бог милосердный носит по сей грешной земле. Вот уже третий год, как я не имею от вас никакого известия, последнее письмо ваше получил я в Оренбурге 1850, в последних числах мая, на которое по разным скверным приключениям не мог отвечать вскоре. А писал вам уже из Новопетровского укрепления того же года, месяца ноября. Вам и В. Н., и ни от вас, ни от В. Н. до сих пор не имею совершенно никаких известий, право, не знаю, что думать! Или панихиду по вас править, или думать, что вы на меня сердиты, за что ж бы вы на меня прогневались? Вопрос сей для меня узел Гордиев. Скорблю сердечно, и тем паче плачу, что я во узах моих с вами только и В. Н. иногда переписывался. Прошу вас, умоляю! Когда получите письмо мое, то хоть чистой бумаги в конверт запечатайте та пришлите, по крайней мере я буду знать, что вы здравствуете.

Не пишу вам ничего о самом себе, потому что нет хорошего материала для повествования. А описывать скверную, мою долю тошно и грешно, по-моему. Это. все равно, что роптать на бога. Пускай себе тянется жизнь моя невеселая, как мне бог дал. Одно, чего бы я просил у бога, как величайшего блага, это хоть перед смертью взглянуть разочек на вас, добрых друзей моих, на Днепр, на Киев, на Украину, и тогда как христианин спокойно умер бы я. И теперь не неволя давит меня в этой пустыне, а одиночество, вот мой лютейший враг! В этой широкой пустыне мне тесно, а я один. До вас, я думаю, не дошло сведение, где именно это Новопетровское укрепление, то я вам расскажу. Это будет на северо-восточном берегу Каспийского моря. На полуострове Мангишлаке. Пустыня, совершенная пустыня, без всякой растительности, песок да камень, и самые нищие обитатели — это кочующие кой-где киргизы. Смотря на эту безжизненность, такая тоска одолеет, что сам не знаешь, что с собою делать, и если б можно мне было рисовать, то, право, ничего не нарисовал бы, так пусто. Да я до сих пор не имею позволения рисовать, шестой год уже, ужасно!

Что же еще написать вам? Право, нечего, худого очень нет, а хорошего и подавно, монотонно, однообразно, больше, ничего. Начальника мне бог послал человека доброго, вообще люди добрые

меня не чуждаются... живу я, как солдат, разумеется, в казармах. Удобный случай изучить солдатские обычаи и нравы. Смеюся сквозь слезы, что делать? Слезами горю не пособить, а уныние грех великий. Дожидаєм в укрепление нынешнего лета корпусного командира28. Думаю просить, чтобы позволил мне в здешнюю церковь безмездно написать запрестольный образ во имя воскресения христова. Не знаю, что будет. Великой бы радостью подарил меня, если бы позволил, вот уже шестой год, как я кисти и не видал.

Прошу вас, пишите ко мне, хоть одну строчку, чтоб я знал, что вы живы и здоровы. Илье Ивановичу и всему дому вашему до земли поклон. Соседу вашему и соседке в Бегаче29 тоже. Прощайте. Остаюсь в ожидании известия от вас, ваш искренний

Т. Шевченко.

Адресуйте ко мне так:

Его Высокоблагородию

Антону Петровичу

Маевскому,

Коменданту Новопетровского укрепления.

Летом в г. Астрахань

Зимою в г. Гурьев, на Урале.

1 Лизогуб Андрій Іванович (1804-1865) — поміщик с. Седнев на Чернігівщині.

2 Орськ — див. 4 прим. до "Журналу", запис від 25.VI.1857 р.

3 Кузьма Трохимович — дійова особа з опов. Квітки-Основ'яненка "Салдацький патрет".

4 Фундуклей І. І. — київський губернатор.

5 В[арвара] Миколаївна — В. Рєпніна.

6 Лазаревський Ф. М. — див. 1 прим. до "Журналу", запис від 26.XI.1857 р.

7 Ілля Іванович — Лизогуб (1787-1867) — брат А. І. Лизогуба.

8 Кейкуатови — князь Микола Іванович і його дружина Єлизавета — родичі й сусіди Лизогубів, поміщики с. Бігач.

9 "Жаль і дуже мені вашої маленької" — Ліза, дочка Лизогуба, померла 5 вересня 1847 р.

10 Яготинські анахоретки Варвара Рєпніна та її мати.

11 Сажин Михайло Макарович — товарищ Шевченка по Академії мистецтв, згодом академік перспективного малярства.

12 Пензель Шаріона — привезений з Парижа.

13 Кетчер М. Х. — див. 2 прим. до "Журналу", запис від 12.III.1858 р.

14 "Одіссея" в перекладі Жуковського вийшла а друку тільки 1849 р.

15 Жуковський В. А. — див. 2 прим. до "Журналу", запис від 10.VI1.1858 р.

16 Глафіра Іванівна Псьол, за чоловіком Дунін-Борковська (1823-1886) зі своїми сестрами жила 1843 року в Яготині у Рєпніних, де й познайомилася з Шевченком.

17 Надія Дмитрівна Лизогуб — дружина А. Лизогуба, сестра Дуніна-Борковського.

18 "Всяк друг речет"...— текст взято з біблії.

19 Раїм-"Коло Аральського моря, кріпость" (прим. Шевченка); див. ще 2 прим. до "Журналу", запис від 16.V1.1857 р.

20 Кольцов О. В.-див. 2 прим. до "Журналу", запис від 13.VI.1857 р.

21 "Давид добре сказав"... — текст взято з біблії.

22 "Свячена вода" — вірш Олександри Іванівни Псьол. Про цей вірш Шевченко згадав у передмові до проектованого видання "Кобзаря" 1847 р.

23 Тетяна Івані'вна Псьол — сестра Олександри й Глафіря.

24 Іваненко Федір Григорович (1799-1850) — поміщик Пирятинського повіту, сусіда Рєпніних.

25 Александрійський Михайло Семенович — чиновник Оренбурзької прикордонної комісії, жив в Орській кріпості, як "попечитель прилінійних киргизів".

26 Герн К. І. — див. 1 прим. до "Журналу", запис від 22.VII.1857

27 Михайло — кого саме має на увазі Шевченко — невідомо

28 Корпусний командир-генерал Обручев В. П. — див. 5 прим. до "Журналу", запис від 25.VI.1857 р.

29 Бігач — маєток кн. Кейкуатова.